

ODKAZY KŘESŤANSKY ORIENTO VANÉ POEZIE

Jana Hajdová

ČLÁNEK JE PRVNÍM ZE SÉRIE NABÍZEJÍCÍ PODNĚTY K VYUŽITÍ BÁSNICKÝCH TEXTŮ V KATECHEZI. NA ZÁKLADĚ UKÁZEK VZTAŽENÝCH K TÉMATU TOHOTO ČÍSLA REVUE JDE PŘEDEVŠÍM O INSPIRACI METODOLOGICKOU. V NAVAŽUJÍCÍCH ČÁSTECH PAK POSKYTNE DALŠÍ MATERIÁLY V SOUŘADNICÍCH SPÍŠE LITERÁRNĚHISTORICKÝCH. CELKOVĚ TAK CHCE BÝT VÝZVOU KE ZNOVUOBJEVENÍ „SKRYTÝCH POKLADŮ“ NAŠÍ KULTURY.

Výzvy stále aktuální

Když papež Jan Pavel II. v roce 1999 přál ve svém listě umělcům, aby byla jejich tvorba příspěvkem „k prosazení opravdové krásy, která jako odlesk Božího Ducha promění hmotu a otevře lidského ducha pro to, co je věčné“,¹ s odkazem na konstituci *Sacrosanctum concilium* mimo jiné připomněl, že na tomto „plodném dialogu“ umění má mít podíl každý člověk.² Věrný svému naturelu dramatika a básníka papež kromě řady významných výtvarníků a hudebníků zmínil rovněž některé filosofy a literáty, jejichž myšlenky mohou a mají být nikoli pouze součástí světového kulturního dědictví (tedy čehosi neživě abstraktního), nýbrž především oním podnětem k navázání.

Záměrem tohoto textu pochopitelně není usvědčit kohokoli z fatální neznalosti kanonických literárních děl, resp. dokázat, že se jim většina čtenářů vyhýbá právě proto, že jsou psána ve verších, ba dokonce stojí na obrazných pojmenováních. V podtextu by to totiž mohlo znamenat, že se ze stejného důvodu vyhýbáme i četbě Písma, nebo alespoň těch jeho částí, kterým „zkrátka nerozumíme“. Přesto se zde nabízí provokativní otázka: Jestliže snad nerozumíme biblickým textům, které jsou nám časově, a tedy obsahově i výrazově značně vzdálené (srov. EG, čl. 147), jak bychom mohli naslouchat slovům mnohých svých současníků, natož pak uposlechnout výzvy papeže Františka a vést s nimi dialog, zvláště pokud tento má být „mnohem víc než sdělení nějaké pravdy“ (EG, čl. 142).

Aniž bych jakkoli bagatelizovala náročnost recepce básnického textu, chtěla bych ukázat, že v poezii nejde o předávání tajných šifer privilegovaných pro zasvěcené. Básníci, a nejen ti křesťansky či duchovně orientovaní,³ jsou často „pouze“ těmi, kdo člověka a jeho úděl ve světě vnímají jaksí zjitřeněji či bolestněji. A mohou nám být inspirací nebo oporou právě tím, že tam, kde zůstáváme opředeni vlastními myšlenkami v úžasu nad stvořením či naopak v úzkosti z nesdělitelnosti a samoty, oni tytéž pocity dokážou vtělit do slov, a co víc – k tomuto dialogu nás pozvat. Vycházím tedy spíše z vlastní zkušenosti, že vytváření vztahu k poezii je sice časově a jistě také intelektuálně náročné, nicméně že opravdu stojí za to nechat se obohacovat i tímto způsobem (srov. EG, čl. 167).

Přestože je dnes rozšířeným názorem, že poezii čte už pouze hrstka podivínů, a její vydávání je tudíž z ekonomického hlediska sázkou do loterie, možná by pro mnohé mohlo být o to větším překvapením, že mezi nejrespektovanější básníky patří ti, kteří se i v postmoderní době hlásí ke křesťanskému odkazu. Jinými slovy k tradici, jež měla být v době totality zcela systematicky zlikvidována. Na druhé straně je namístě podotknout, že posttotalitní literární produkce vyvolává řadu otázek, bez jejichž objasnění by se běžný čtenář jen stěžoval. Vzhledem k bohatosti této tradice a jejím proměnám v průběhu 20. století proto považuji za velmi užitečné uvedení do celkového kontextu; byť půjde o reflexe výběrové, snad tedy alespoň reprezentativ-

ní ve smyslu „pars pro toto“. Zároveň jsem si vědoma, že využití veršů při katechezi předpokládá jistou přípravu katechety, a ze strany účastníků katecheze to přesto nemusí být vždy kladně přijato. I když samozřejmě nejde o to udělat z katecheze seminář literární interpretace, nabízím ve značně zjednodušené formě také základní metodologické podklady.

Zdroj inspirace

Vrátím-li se ještě k biblickým textům, domnívám se, že není na škodu si připomenout několik podstatných faktů. A sice že se jedná právě o texty **literární**, které ovlivňují (či do značné míry stále formují) většinovou kulturní tradici. Skutečnost, že by alespoň jejich rámcová (tj. především obsahová) znalost měla patřit k „výbavě“ každého jedince, s sebou kromě pozitivních dispozic (porozumění kulturněhistorickým souvislostem, a tedy i sebezpoznaní) nese mnohá rizika. Zejména to, že jejich forma i poselství jsou a budou stále znovu aktualizovány v kontextech s nimi mnohdy neslučitelných. Množství literárních žánrů v Bibli zastoupených, stejně jako formální rozmanitost a výrazová bohatost k tomu ostatně jaksí vybízejí, o univerzálnosti křesťanské symboliky nemluvě. Pro tuto chvíli však pro přehlednost a záměr setrvám pouze u autorů, kteří nejenže svoji konfesijní náboženskou příslušnost demonstrovali ve svém díle, ale u nichž inspirace biblickými texty či konkrétními žánry vychází především z jejich zodpovědnosti vůči slovu jako živé skutečnosti.

MGR. JANA HAJDOVÁ
studuje českou literaturu na FF UP v Olomouci, zaměřuje se především na poezii od počátku 20. století po současnost.

Základní terminologie⁴

Podobně jako při interpretaci prózy používáme základní naratologické termíny vypravěč a postava a sledujeme jejich strategie, máme ustálenou terminologii také pro analýzu básní. Nehovoříme zde o autorovi či básníkovi jako o živé bytosti, která vystupuje v textu, nýbrž o **lyrickém subjektu**. Ten totiž může mít nejrozmanitější podoby, a právě tu konkrétní si čtenář z textu vydedukuje. Je to pochopitelné zvláště tehdy, když se lyrický subjekt prezentuje jednoznačně jako muž, nicméně bezpečně víme, že tzv. **empirickým autorem** je nepochybně žena. Příklady takových **stylizací** je bezpočet, mnohdy může mít subjekt až charakter postavy, jež plní určitou roli, a její vlastnosti jsou tak předpokládátné. Pokud není stylizace natolik výrazná, označujeme subjekt pojmem **persona**, ovšem ani v případě, že se v jeho promluvě vyskytují ve velké míře reálie, které jinak známe ze života empirického autora, úplné ztotožnění není možné, byť nemáme důvod pochybovat, že ve verších tak naléhavých, jako jsou např. ty z vězení, se autor snaží doslova vypsát sám

sebe. Lyrický subjekt svojí promluvou vytváří **fikční svět**, ten se ale nikdy nemůže plně shodovat s časoprostorem reálným, jde v podstatě pouze o jeho „mentální obraz“, navíc značně vyselektovaný, neúplný; čtenář si tak veškeré „mezery“ doplňuje podle osobní zkušenosti ať už se světem reálným, nebo zprostředkovaným jinými literárními texty.

Pro interpretaci tohoto obrazu jsou pak podstatná tzv. **klíčová slova** (o jejich obměny), stejně jako celkové **naladění**, jež je umocňováno zejména zvukovými prostředky (frekvencí libozvučných hlásek nebo naopak prvků „rušivých“, jako jsou vibranty a sykavky).

Primární komunikační polohou v poezii je **lyrická konfese**, tedy promluva v **ich-formě** (první osobě), při reflexi okolí je samozřejmě užita osoba třetí. Jako příznakovou hodnotíme promluvu v osobě druhé. Ta může jednak znamenat oslovení dalšího subjektu (přítomného nebo častěji nepřítomného), nebo může jít o tzv. **sebeoslovení**, kdy subjekt oním „ty“ míní de facto sebe sama. V obou případech se jedná o komunikační strategii s jednoznačným cílem: vtáhnout do pomyslného dialogu čtenáře.

Velmi výmluvná je v tomto smyslu např. Zahradníčkova báseň **Člověk** ze sbírky *Pokušení smrti*, kterou lze nepochybně číst oběma způsoby.

Na kříži svého těla překrásně nařikaje
zachycuješ svůj obraz v hladině lítostivých vod
Učit se býti člověkem sladce bolestno je
Své rozpukané rty nemůžeš sevřít pro vzlykot

Co jsou tvé rány
červený šátku krve v průvanu zavěšený?
Jsou to jen ústa jež nařikají
kohosi volajíce nejsladšími jmény

Jednoho dne budeš udiven svým stínem
budeš udiven svými rukama a svojí chůzí
Znajе překrásnou nutnost slz a čímsi vinen
budeš trpěti pro velkou dálku k andělům a k růží

Při těchto úvahách bychom také měli přihlídnout k faktu, že veškerý biblický text má dialogickou povahu. A proto nás jistě nepřekvapí, že mezi nejinspirativnější, tj. nejhojněji rozvíjené žánry patří ty dialogicky nejexplicitnější. Jedním z nich je žalm, a to jak charakteru dostředivého (zachycující směřování subjektu k Bohu), tak zcela opačného. Ať už se však jedná o žalozpěvy, či chvály a díkůvzdání, stejně jako žalmy biblické⁵ představují často i tyto moderní reflexe nejvlastnějších otázek lidství. Tuto formu pak básníci pochopitelně volí v situacích nadosobního ohrožení, tudíž zejména v období protektorátu a druhé světové války ji zaznamenáme poměrně často, stejně jako v poválečném období v různých dalších variacích (např. současně se stylizací lyrického subjektu do role proroka). Jde však převážně o texty rozsáhlé, v nichž je konstruování fikčního světa vázáno na postupnou obměnu jednotlivých motivů.

V tomto kontextu pak nelze nezmínit existenciálně laděnou poezii **Jiřího Ortena** (1919–1941), jehož židovský původ se za okupace krutě promítl nejen do samotného obsahu veršů (reflexí samoty, úzkosti z dehumanizovaného světa, popisu zákazů a nařízení atd.), nýbrž také do myšlenkové roviny a stránky formální (básní-modliteb a žalozpěvů).

Byla učiněna opatření
abych zemřel mlád ale moudrost dej mi
ó Pane již teď neboť nejsem celý (b. Noc s přestávkami)

Ortenova poezie by si vzhledem k tématu čísla jistě zasloužila samostatný a mnohem rozsáhlejší článek, zvláště pro jeho zastoupení v literární skupině kolem Kamila Bednáře, která se programově vymezovala poetikou „nahého člověka“.⁶ Nepochybně se však daleko větší pozornosti čtenářů těší jeho (vysoce stylizované) deníkové zápisy⁷ než básnické sbírky jako takové. Tím ale, že autor všechny své verše zaznamenal právě do deníků zároveň s poznámkami z vlastní velmi rozsáhlé a rozmanité četby, poskytl čtenářům mnohá interpretační vodítka a i díky tomu můžeme oblibu jeho díla zejména u mladší generace přirovnat k popularitě Augustinových *Vyznání* či Goethova *Utrpení mladého Werthera*.

Situace bezvýhodné osamělosti se v případě Ortenova lyrického subjektu bez ohledu k jednotlivým stylizacím odráží v jeho fatální potřebě komunikace. Jeho promluvy jsou v podstatě soustavným pokusem o navázání kontaktu, ať už je role komunikačního partnera přiřčena komukoli (např. autorce právě dočtené knihy) nebo čemukoli, nakonec i samotným slovům. Spolu s tím se vyvíjí jeho vztah k Bohu, od „slov neschopných k modlitbě“ směřuje jednou k elegickým výlevům plným výčitek, jindy zase k pokornému vyznání: „Už dosti Pane teď se kaji / zapomněl jsem že všechno víš (...) dlouho jsem žil ty mi odpustíš“ (b. Zavřené oči). Při veškeré vroucnosti vkládané do těchto modliteb je však u Ortena Bůh vždycky Bohem mlčenlivým, nedostupným, na druhé straně podobně paradoxně jako u sv. Jana od Kříže rozhodně ne nečinným.

Neméně naléhavé reflexe, resp. modlitby odkazující nejen volbou motivů k biblickým žalmům (zde např. Ž 1 a 139), nachází me u **VLADIMÍRA HOLANA**, a to zejména v období jeho dobrovolného odmlčení (jakéhosi vnitřního exilu) v 50. letech.

Poslední list se třese na platanu,
neboť on dobře ví, že co je bez chvění, není pevné.
Třesu se, Bože můj, neboť tuším,
že brzy umřu a pevný měl bych být.
Z každého stromu spadne i ten nejposlednější list,
neboť on není bez důvěry k zemi.
Z každého člověka spadne i ta poslední přetvářka,
neboť prkno v márnici je docela prosté.
List nemusí tě, Bože, prosit o nic,
dal jsi mu růst a on to nepokazil.

Ale já... (b. Poslední, cyklus *Strach*)

Z básně doslova mrazí, neboť navzdory vyjádřenému pocitu chvění ze slov lyrického subjektu vyznačuje skálopevná jistota, že vše je tak, jak má být. Přiznává se tu jakási vina, ale chybí prosba o odpuštění, nikoli z hrdosti či falešné pokory; právě závěrečné nedořečení je pro celý text klíčové. S využitím motivu stromu jako symbolu plnosti v paralele k životu lidského jedince se pak poměrně často setkáváme v současné poezii (v této básni si navíc můžeme všimnout i velmi funkčního využití dílčích motivů, a sice listu v kontrastu s prknem). Vůbec otázka (ne)naplnění osobního údělu je u některých současných autorů velmi palčivá, např. u **VIOLY FISCHEROVÉ**:

Bože můj
nebyli jsme nikdy dospělí
bez ustání nám bylo líto

Až budeš vážit kam jsme dospěli
započítej i to (sb. *Zádušní básně za Pavla Buksu*)

Jestliže strom svojí vertikálitou, ukotveností v zemi a zároveň rozprostřením směrem k nebi do určité míry automaticky implikuje duchovní přesah, můžeme si podobných „orientačních“ prvků všimnout i v dalších prostorech, v nichž se lyrické subjekty běžně vyskytují.

V případě vězeňské poezie může být vertikálitou (snad s odkazem na Ž 130) příznačná i pro tak nehostinné místo, jako je cela, u **JANA ZAHRADNÍČKA** dokonce podzemní kobka, kde „ležím bezbranný / pod nohama davů, jež valí se nade mnou.“

Ty davy hřišť, stadionů a nádraží
po mně šlapou. Můj Bože, nejsem kámen a šlapou po mně
(...)

Protáhlé vytí psí z dvorů kriminálních k tvým prahům
nedolehne. Spíš lidský hlas časů nelidských.
Spíš travnatý šelest modltiby tmou vroucně se deroucí
ze srdce, po němž dupou. (b. Žalm, sb. *Dům Strach*)

Snad ještě naléhavěji (a paradoxněji) než u Ortenu a Zahradníčka působí prostor samoty – opět s odkazy na motivy temné noci – ve vězeňských verších **VÁCLAVA RENČE**, u něj se však jedná o inspiraci, resp. aktualizaci jiného žánru, a sice litanie.

Pane, smiluj se nad námi!

Tma, tatáž, kterou nosili jsme v sobě
nic nerušíce, slepá, rouhavá,
světem se valí, stepní záplava,
a tisíce nás zasula jak v hrobě.

Jsem pustě sám v tom temnu očistcovém,
sám bratr můj a sám je každý z nás.
Ta samota je ocelový pás
a silou svou se z něho nevykovem.

Je průhledná a pevná jako mříže,
je úděsná jak dveře bez kliky
s tím kukátkem, jímž Kdosi veliký,
ne nahodilý strážný, blíž a blíže

se do mne hrouží, loví každé hnutí,
jímž probouzí se duše z mráčky.
Ne, nestudí ten pohled, jsi to ty,
Pán, který ví a volá, aniž nutí. (sb. *Loretánské světlo*)

O to paradoxnější je ovšem fakt, že s nějakou idylou se rozhodně nesetkáváme ani u **BOHUSLAVA REYNKA**, jehož reflexe jsou vázány zejména v pozdní tvorbě výhradně na prostor domova, u něj však přetvořeného v prostor úzkosti.

Samota oken. Samota dveří.
Dveře jsou černé. V okně se šepí.
Dveře zvou čelo. Šeptá stín v keři.

V koutě je okno. Někde jen stěna.
Stěna se potí. Strop nad ní stená.
Pod kroky vzdechů ústa unavená.

Samota stropu. Samota víka.
Samota samot. Někdo tu vzlyká.

(b. Vzpomínka na samotu, sb. *Odlet vlaštovek*)

Ve výčtu interpretačně zajímavých momentů lze samozřejmě pokračovat, nicméně pro inspiraci, jak je s těmito texty možné pracovat, na úvod snad postačují. Jelikož je interpretace literárního textu záležitostí do značné míry subjektivní, rozhodně bych zde ani v dalších částech nechtěla nabízet jednoznačné „recepty“ na porozumění jejich poselství.

Snad ještě poznámka na závěr: Přestože se budu nadále věnovat výhradně poezii, chápu, že pro většinu čtenářů jsou prozaické texty mnohem přístupnější, a proto bych zde jistě neměla opomenout fakt, že se inspirativní rozvíjení křesťanského odkazu v naší literatuře neomezují pouze na tuto oblast. Velmi výraznou prozaickou stopu – podpořenou navíc neotřelým básnickým jazykem – zanechal v naší literatuře zejména **JAN ČEP**. A stejně jako jeho přátelé básníci nezůstal se svou metaforou „dvojího domova“, vyjadřující neustálé napětí mezi zodpovědným přijetím lidského údělu a touhou po životě věčném, bez dědiců. Jako pokračovatel této tradice byl označován nedávno zesnulý **JAN BALABÁN**. S tak výrazným hlasem se v literatuře nepotkáváme příliš často a po jeho předčasném odchodu v našem kulturním prostoru cosi zásadního chybí. Snad tedy i pro ty, kteří se neodhodlají „k výstupu na horu poezie“, může být toto podnětem k hledání a duchovnímu rozvoji.

Poznámky:

- 1 JAN PAVEL II. *List umělcům*, 4. dubna 1999, čl. 16.
- 2 SC, čl. 59: „Je třeba vzdělávat ducha tak, aby se v něm rozvíjela schopnost údivu, chápání, nazírání i osobního úsudku (...).“
- 3 Zde pouze upozorňuji na diskuse literárních vědců o vhodnosti užívání termínů „katolická“, „křesťansky orientovaná“ nebo „spirituální“ poezie, které byly opakovaně otevírány zejména v souvislosti s rozvíjením této literární tradice v 90. letech. Individuální argumenty i záznamy diskusí dostupné v: KUBÍČEK, T., WIENDL, J. (eds.) *Víra a výraz*. Brno: Host, 2005. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha: Torst, 1998. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1918–1945*. Praha: Torst, 2010. PIORECKÝ, K. *Česká poezie v postmoderní situaci*. Praha: Academia, 2011.
- 4 Případným zájemcům o podrobnější vzhled do problematiky doporučuji studie Miroslava Červenky, zejména: ČERVENKA, M. *Fikční světy lyriky*. In: *Na cestě ke smyslu. Poetika literárního díla 20. století*. sv. 3. Praha: Torst, 2005, s. 711–783 (samostatně: Praha: Paseka, 2003). ČERVENKA, M. *Sebeoslovení v lyrice*. In: *Obléhání zevnitř*. Praha: Torst, 1996, s. 149–186. Stručnější komentář k Červenkově teorii poskytl PIORECKÝ, K. *Červenková teorie lyrického subjektu*. *Česká literatura* 54, 2006, č. 6, s. 31–55.
- 5 V souvislosti s tímto stojí za připomínku např. přebásnění celé knihy Žalmů; RENČ, V. *Hlas Páně třetí cedry*. Kostelní Vydří: Kar-melitánské nakladatelství, 2010
- 6 Jedná se o koncepci zaměřenou na duchovní stránku člověka v dehumanizovaném a přeindustrializovaném světě.
- 7 ORTEN, J. *Modrá kniha; Žlhaná kniha; Červená kniha*. Praha: Český spisovatel, 1992, 1993, 1994.

Summary: **Literary Heritage: Christian-oriented Poetry**

The article is first of series offering instructions on how to use poems in catechesis. According to the examples related to themes „human“, poems mostly depend on methodological inspiration. The following section is mainly based on literary-historical oriented content. Overall, (he) dares to rediscover „hidden treasures“ of our culture.